

BOĞAZIÇI SOHBETLERİ

Kültür Kavramı ve Kapsamı Üzerine Düşünceler

9 Ekim 2018

Prof. Dr. Şafak Ural

Boğaziçi Sohbetleri

Boğaziçi sohbetlerinin varlığı 1970'li yıllara kadar uzanır. Türkiye'miz açısından o yılları hatırlayanlar bileceklerdir, o zaman dilimi bu günlerin sıkıntılı ortamından daha iyi değil, hatta daha kötü sosyo - kültürel şartlar içindeydi. Zira sadece sosyal yapının temel unsuru olan kültürel değerler değil, ona alt yapı oluşturan ülkenin iktisadî yapısı da çatırdıyordu. İşte öylesi bir zeminde önderliğini Boğaziçi Yayınevinin kurucuları ve özellikle de rahmetli hocamız Prof. Dr. Tahsin Banguoğlu'nun yaptığı, önce 5 - 10 kişilik küçük sohbet meclisleri olarak başlayan ama kısa sürede katılımların sayısının artmasıyla dar mekânlara sığmayan toplantıları daha geniş salonlara almak mecburiyeti ile karşılaştığımız günleri unutmak mümkün değildir. Bu sohbetlerde Türkiye'mizin meseleleri, o günlerde pek ismi konmamış olsa da, beyin fırtınası tarzında konuşulur, bilâhare konuşmalar özetler hâlinde Boğaziçi Dergisinde yayınlanırdı. Bir adım sonrasında, rahmetli Aydın Bolak beyin simitli sohbetlerinde şekillenmiş olmasını hatırlamamak ise vefasızlık olur... Nihayet aile fertlerinin de katılımının sağlandığı akşam yemeği sonrası sohbetler gündeme gelecekti... Bu sohbetlerde hem kültürel değerlerimizden kopuk kimliklerin içinde bulunulan ortama döktükleri ateş değerlendirilir, hem de ülkemizin geleceği ile ilgili yapılması gereken adımların atılması için fikir teatisinde bulunulurdu. Temeldeki gerçek bu münevverler topluluğunun üzerlerine düşen görevi gelecek nesillere aktarmak üzere neler yapılabileceğinin belirlenmesi idi. Bu düşüncenin varlığı, gerektiğinde daha geniş çaplı toplantılara da öncülük yapacaktır. Ki bunlardan biri, günümüzde yine gündeme taşınmış olan “Başkanlık Sistemi” ile ilgili olan Ankara toplantısıdır. Zamanın akışı Boğaziçi Sohbetlerinin duraksamasına sebep olacaktı. Vaktaki 2014 yılında Kültür Konseyi, belli sayıda dinleyiciyi bir araya getirerek bir toplantı mekânına sahip olsun. Böylece Kültür Konseyimiz, Ocak 2015 den itibaren sohbetlerin, 15 günde bir, yeniden başlamasına karar verecekti.. Hem de bir geleneğe, İstanbul'un bozalı kış gecelerine atıfta bulunacak olan Boza ikramıyla...

Fakat bir nokta sanki eksik kalıyordu. Evet dinleyicilerimiz, değerli konuşmacılarla fikir teatisinde bulunuyorlar ve bunu kısa başlıklar halinde web sitemizde kamuoyu ile paylaşıyorduk. Ama yine de dinleyenler dışındaki kalıcılığı tartışmaya açıktı. Bu nokta, üyelerimizden Prof. Dr. Taner Karahasanoğlu'nun haklı ikazını gerektirdi. Bu toplantı metinlerini, yazılı hâle getirerek kalıcı olmasını düşünmez miydik!.. Doğru söze ne denebilirdi... Ve böylece ilk adımı atmağa karar verdik.

Toplantı sırasında kayda aldığımız konuşmayı bilâhare çözdürerek sahib-i âslisine gönderiyor ve metni soru cevaplı kısımdan feragat etmeksizin basılı hâle getiriyorduk. Böylece Kültür Konseyi ile yeniden başlatılan “Boğaziçi Sohbetleri” toplantıları, 54 sayısını bulmuş ve bunların 35 adedi basılı hâle getirilmişti. Şimdi sırada kitaplaştırılma safhası vardı. 2018 yılının sonbahar çalışmalarına başlarken iki cilt halinde bu konuda da adım atılacak ve “**Münevverler Gözüyle Meselelerimiz**” ana başlığı altında Kültür Konseyi'nin 2 kitabı yayınlanmak üzere hazırlanacaktı. Darısı diğerlerine....

Kültür Konseyi

Prof. Dr. Şafak Ural

İlk ve orta öğrenimini Ankara'da tamamladı. 1971 yılında DTCF Felsefe Bölümü'nden mezun oldu. 1977 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sistematik Felsefe kürsüsüne asistan olarak atandı. 1978 yılında "*Pozitif Bilimlerde Basitlik İlkesinin Belirlenmesi Yolunda Bir Deneme*" başlıklı çalışmasıyla Doktor unvanını aldı. 1979-1980 yıllarında Viyana Üniversitesi I. Felsefe Enstitüsünde çalışmalar yaptı. 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sistematik Felsefe ve Mantık Anabilim Dalı'na Yardımcı Doçent olarak atandı. 1983 yılında Doçent oldu. 1988 yılında Profesör unvanını aldı. İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcılığı görevini 2004-2009 tarihleri arasında yapmıştır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde, kurucusu ve başkanı olduğu Mantık Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak 2000-2015 yılları arasında görev yapmış, İstanbul Üniversitesi Mantık Uygulama ve Araştırma Merkezi'ni 2014 yılında kurmuş ve 2015 yılına kadar başkanlığı sürdürmüş, 1989-2015 yılları arasında Felsefe Bölümü başkanlığını yürütmüştür. 16 Aralık 2014 tarihinde Mantık Uygulama Derneği'nin kurucu yönetim kurulu başkanı olmuş ve 12 Ocak 2015 tarihinden Mantık Derneği ilk başkanı olarak seçilmiştir. 2012 yılından beridir Mantık Çalıştayı'nı, 2014'ten beridir Mantık Yaz Okulu'nu düzenlemektedir. İstanbul Üniversitesinden emeklidir.

KÜLTÜR KAVRAMI VE KAPSAMI ÜZERİNE DÜŞÜNCELER¹

“Kültür” kavramı bakış açısına göre çok çeşitli şekilde tanımlanmıştır. Amacım yeni bir tanım vermek, “kültür nedir?” gibi bir soruya cevap aramak değildir. Amacım, “kültür” kavramının bazı özelliklerini ortaya koymaktır.

İçinde bulunduğumuz Çağ ve kendi toplumumuz çok yönlü bir değişim içindedir; değişim, kültürel sorunları da beraberinde getirmektedir. Teknolojik değişim, ekonomik sorunlar, hatta krizler, dış güçlerin tahrik, tehdit ve baskıları, çevre kirliliğinin talep ettiği -yeni- hayat biçimi, teknolojinin nimetlerinden sorumsuzca yararlanma tutkusu ve bu gibi etkenlere bağlı olarak değişen değerler, kültür kavramının özenle dikkate alınmasını gerektirmektedir. Amacım, bu tür olgulara bağlı olarak karşılaşılan sorunların çözümünde tek dayanağımız olan kültürün özelliklerini ortaya koyup çözüm aranmasına imkân vermektir. “Kültür” kavramını işte bu amaç çerçevesinde ele almak istiyorum.

Kültür, birlikte yaşama sonucu ortaya çıkar ama aynı zamanda birlikte yaşamının koşulunu belirler. Sonuçta toplumların ve o toplumda bireylerin birlikte yaşamalarının varlık şartı hâlini alır: Ortak hedeflerin tayin edilmesine, onlara ulaşılmasına imkân veren ortak davranışların (doğrudan veya dolaylı) belirleyicisi yine kültürdür.

Kültür, bir toplumun ilerlemesine, gelişmesine ve değişimine destek verebileceği gibi tam tersi bir rol de üstlenebilmektedir. Bir toplumun askerî, siyasî ve ekonomik gücü ne olursa olsun, kendi kültüründen gelen bir destek olmadıkça, bu güç kalıcı olamamakta, üstünlüğünü yitirmektedir. Ekonomik, askerî, siyasî, teknolojik baskı altında kalan bir toplumun, bu baskıya karşılık verebilmesi için de tek dayanak yine kendi kültürüdür.

Kültür, bir toplumun kendini savunabilmek ve geliştirebilmek için sahip olabileceği en güçlü silâh olagelmıştır; ama en zayıf halka da yine kültür olmuştur. Bu durumda bir kültürün sahip olduğu özellikler sorgulanırken dikkate alınması gereken en önemli boyut, onun bu çift yönlülüğüdür.

“Kültür” kavramı, tanım gereği, artmayı, çoğalmayı ifade etmektedir. Dolayısıyla da, ilk bakışta, gelişme ve değişmeyi temsil etmek dışında bir özellik taşıyamayacağı ileri sürülebilir. Bu noktayı, “şehir” kavramı ile birlikte ele alabiliriz. Bu durum bizi, kültürün fazla dikkati çekmeyen bir özelliğine açıklık getirmemize de imkân verebilir.

“Kültür” kavramı genellikle “medeniyet” kavramıyla eşanlamlı veya birbirini tamamlayan kavramlar olarak kullanılır. “Medeniyet” kavramının “Medine”den geldiği ve dolayısıyla “medeni”

¹ Bu yazı, sayın Dr. Metin Eriş Beyefendinin vaki daveti üzerine 9 Ekim 2018 tarihinde Kültür Konseyi’nde yapmış olduğum konuşmanın genişletilmiş halidir. Bu çalışma içine gelen sorulara verilen cevaplarda dahil edilmiştir.

sözcüğünün “şehirli” demek olduğu dikkate alınır, bu bakış açısında doğruluk payı olduğu kolayca görülür.² Bu durumda kültürlü olmak bir bakıma şehirli olmakla eşleştirilmiş olmaktadır.

Bu eşleştirmenin hâlâ geçerliliğini büyük ölçüde koruduğu ileri sürülebilir. Çünkü şehirli olmak veya şehirde yaşamak, bireylerden belirli davranış kalıplarına uymayı, belirli davranış biçimlerini benimsemiş olmayı, nelerin yapılması kadar nelerin yapılmaması gerektiğini bilmeyi talep etmektedir. Basit örneklerle, yolda yürürken başkalarını rahatsız etmemek veya tepki gösterip bahane bulmak yerine özür dilemek, balkondan halı silkelememek, çevresini temiz tutmak şeklindeki davranış kalıpları “şehirli olmanın” basit kurallarıdır ve bir kültür/ medeniyet göstergesidir. Bu davranış kalıplarının şehirli olmanın, dolayısıyla da birarada yaşamanın, yani kısaca kültürlü olmanın ölçütleridir.

Kültür ve kültürlü olmanın şehir ile ilişkisi bu örneklerle elbette sınırlı değildir: şehir ve kültür arasında daha farklı ve daha derin ilişkiler vardır.

Bir ölçüde Orta Çağ sonrası ama özellikle sanayileşme evresi sonunda ortaya çıkan şehirler, yeni bir hayat biçiminin doğmasına sebep olmuştur. Yeni hayat biçimi, öncelikle yeni isteklerin, yeni davranış formlarının ve alışkanlıklarının ortaya çıkmasıyla oluşmuştur. Yani kısaca yeni yaşama biçimleri, yeni bir kültürü, bir şehir kültürünü biçimlemiştir. Artık şehirler farklı mesleklerin biraraya geldiği ve dolayısıyla yeni hukuk kurallarının, yeni yazılı olmayan alışkanlıkların, örf ve âdetlerin vücut bulduğu birlikte yaşama mekânları hâline gelmiştir. Şehirin kendisi yeni bir yaşama tarzı, yeni bir kültür, yani kısaca yeni hayat/kültür formları üretme özelliği kazanmıştır. Bu yeni kültür formları, bireylerin ve toplumun değişim ve dönüşümüne de zemin hazırlamıştır. Şehirler giderek yeni talep ve beklentilere cevap vermek özelliğine sahip yerleşim birimleri hâlini almıştır. Özellikle sanayi devrimi sonrasında şehirler, kendilerine has yepyeni özellikler kazanmakla, önceki yerleşim birimlerinden sadece mimarî özellikleri, altyapısı, ulaşım olanakları açısından değil, kültürel olarak da farklı niteliklere sahip olmuştur. Şehirlerin artık, yaşayanlarının çeşitli taleplerini yerine getirebilecek imkânlarla sahip olacak şekilde inşa edilmesi kaçınılmaz hâle gelmiştir. Bir toplumun kaynaklarını rasyonel olarak kullanabilmesinin, sanat ve bilim gibi alanlarda üretim yapabilmesinin, güvenli bir ortamda ortak yaşamanın koşullarını sağlayabilmesinin temelinde modern şehirler yer almaktadır.

Şehirlerin gelişip büyümesi, spor, müzik, eğlence gibi etkinliklere geniş insan gruplarının katılımını sağlamakta, böylece de bu ve benzer etkinliklere olan talebi de arttırmıştır. Bu değişimi, yeni kültürel alışkanlıkların ve beklentilerin ortaya çıkması olarak görmek de mümkündür. Değişime, insanlar arasındaki ticarî, sosyal, hukukî ilişkilerin artmasını ve çeşitlenmesini, böylece yeni davranış

² Ben “medeniyet” sözcüğünü “Antik Çağ medeniyeti”, “İslâm medeniyeti”, “Yeni Çağ medeniyeti” gibi deyimleri dikkate alarak daha geniş anlamda kullanmayı tercih ediyorum. Fakat bu yazıda aradaki farklar üzerinde durmayacağım sadece “kültür” kavramı üzerine odaklanacağım.

biçimlerinin, yazılı ve sözlü kuralların ortaya çıkmasını ve sonuçta yeni kültürel normların oluşmasını da eklemek gerekir. Demem o ki, bir ülkenin ekonomik ve teknolojik kalkınmasını, bilimsel faaliyetlerin artmasını "şehir" kavramından bağımsız düşünmek mümkün görünmemektedir. Çünkü şehir, her türlü kalkınmanın kültürel altyapısını biçimlemektedir.

Burada bizi ilgilendiren nokta, şehirlerin, kültür üreten temel bir mekân konumunda olması değildir yalnızca, şehirlerin kültür üzerine icra ettiği/edebileceği olumsuz etkilerdir de! Evet, şehirler bir toplumun kültürünün yapıcı unsuru olduğu kadar bozulmasının da sebebi olabilmektedir.

Kültür, yukarıda da işaret edildiği gibi, artmak, çoğalmak demektir. Dolayısıyla bir bozulmadan çok dikkatli bir şekilde sözetmek gerekir. Bu sebeple "kültürel bozulma" gibi, anlamı oldukça belirsiz bir kavramın arkasına sığınmak yerine, olup biteni analiz etmeye çalışmak daha yerinde olacaktır. Bu çaba, "kültürümüzü, yabancı kültürlerden korumak" gibi ezberlerin de sağlıklı bir yorumunun yapılmasına imkân verebilir.

"Yabancı kültürlerin etkisinde kalmak" deyimini, bir toplumda yerel kültür yerine yabancı bir kültürün geçmesi olarak düşünülebilir. Böyle bir "tehlike" karşısında "bir kültür ne zaman ortadan kalkabilir?" sorusu sorulabilir. Şahsî kanaatim bunun çok zor olduğudur. İngilizler bütün baskılara karşı Hint kültürünü, Ruslar Türk ve diğer milletlerin kültürlerini, hatta Marksist rejim geleneksel Çin kültürünü yokedememiştir. Tam aksine bu kültürler tıpkı Finliler, Filistinliler gibi kendi kültürleri sayesinde diğerine direnebilmişlerdir. Bir kültürü yoketmek mümkün olsa da, bu çok zor gerçekleştirilebilecek bir olgudur. Asıl tehlike bence bir kültürün, bir toplumda işlevsiz kalıp toplumu ileriye taşıyacak kodlarını yitirmesidir. "Kültür" denilince bu özellik üzerinde sanırım ayrıca düşünmek gerekir.

"Kültür; artmayı, çoğalmayı ifade eden bir kavram olduğuna göre, toplumsal gelişmeye engel olabilir mi?" sorusunun cevabını gerekçelendirerek vermek yerinde olacaktır. Yani, "kültürün hangi özellikleri, hangi koşullarda toplumsal gelişmeyi sağlama özelliğini yitirir?" şeklindeki bir soruya cevap aramak gerekecektir. Böyle bir sorunun cevabı, aslında kültürün temel özelliği içinde gizlidir. Evet, kültür artmayı, çoğalmayı ifade eder, ama nasıl?

İstisnasız her kültür geçmişten beslenir. O toplumun tarihi dışında, coğrafya, sosyal çevre, ekonomik durum ve elbette mensup olunan din de kültürü oluşturan kodları belirlemektedir. Bu kodlar, o toplumun bireylerinin günlük hayatındaki tercihlerden itibaren tüm yaşayışını biçimler. Kişilerin hiçbir davranışı, tercihi ve yargısı yoktur ki bu kodlardan etkilenmemiş olsun! Bu kodlar bireylerin toplumsal genlerini biçimler, toplumsal ve bireysel davranışların yöneldiği "mutlu olma"nın koşulunu ve içeriğini belirler. Bu kodlar, bireylerin kendilerini güvende hissedecekleri limanlar gibidir. Bu güven onlara ruh sükûneti sağlamanın dışında, onların yanlış bir davranışta bulunmalarını önleme imkânına da sahiptir. Fakat sorun da burada başlamaktadır. Çünkü bir toplum gerek ekonomik, gerek teknolojik bakımdan çağının gerisindeyse, o toplumun kültürü, yeni koşullara

uyacak biçimde kendini dönüştürmek iradesine sahip olamamaktadır. Böyle bir durumda o toplumun kültürel kodları, bireylerin bakış ve yorumlarını eskiyi yüceltmeye ve onun mitoslarla özdeşleştirilmesine yönelmektedir. Toplum güvenli olarak gördüğü, ama aslında bu özelliğini yitirdiği limanını terkedip yeni sulara açılmayı istememektedir.

Diğer bir ifadeyle, kültürün en temel yapı taşları olan örf, âdet, gelenek, alışkanlık gibi özellikler, onun gelişmeci yönünü nefessiz bırakabilmektedir. Hiçbir toplumun örf ve âdetlerini terketmesi elbette beklenemez ve beklenmemelidir. Yapılabilecek olan, onların bu özelliklerini bir engel olmaktan çıkarmak olabilir. Böyle bir durumda ister istemez “bu nasıl mümkün olabilir?” şeklinde bir soru karşımıza çıkacaktır.

Bir toplum özellikle ekonomik olarak ve teknoloji alanında çağdaş gelişmelerin gerisindeyse, o toplumda kültürün temel dayanaklarından olan örf ve âdetler korumacı bir kılığa bürünmekte, teknolojik imkânları benimsemekte ama onun arkasındaki sosyal/kültürel dayanakları reaksiyoner bir tavırla yadsımaktadır. Aslında sorun ekonomik ve teknolojik gelişim ile bu gelişimin talep ettiği kültürel alt yapı arasındaki bir kısır döngüdür. Ekonomik imkânsızlıklar kültürel dayanakları zayıflatmakta, bunun sonucunda reaksiyoner bir tavır benimseyen kültür, ekonomik, bilimsel, teknolojik gelişmenin ihtiyaç duyduğu cansuyunu sağlayamamaktadır. Bu ilişkinin doğru teşhis edilmesi ve doğru çıkış noktalarının bulunmasında toplumu ideolojik yaklaşımlardan uzak tutacak siyasî iradenin elbette büyük önemi vardır. Fakat siyasî iradenin doğru teşhislerde bulunması, ama daha da önemlisi uygulamanın doğru ve verimli olabilmesinin koşulu “şehir” kavramını irdelemeyi gerektirmektedir.

Şehir, bir toplumun geçmişini hıfzeden, geçmişini şimdiye bağlayan, hafıza kayıtlarının bulunduğu en büyük somut araçtır. Görsel ve dolayısıyla maddi yapısı, geçmişin başarılarını, toplumun tarihini veya kısaca temel kültürel başarıları görünür kılar. Mimarî özelliklerini kaybeden bir şehir, tarihiyle olan bağını da koparmış olur. Fakat daha da önemlisi, mimarî özelliklerin kaybolmasıyla birlikte, kargaşanın, hukuksuzluğun yaşandığı, kanun hâkimiyetinin yok olduğu, kişilerin bireysel olarak kendini korumak zorunda olduğu, sonuçta da sosyal ve kültürel etkinliklerin kısırlaştığı veya yokolduğu bir ortamın doğmasıdır. Şehir, hertürlü kültürel etkinliğin gerçekleşebileceği temel koşullara sahip olmalıdır. Altyapısı yetersiz, güvenlik zaafiyeti olan, bireylerine dinlenme ve eğlenme imkânı sağlayamayan bir şehir, acımasız bir tahribat, kanunsuzluk ve güvensizliğin kolgezdiği bir yer hâline dönüşür. Böyle bir yerde kültürel etkinliklerden sözetmek imkânı da olmayacaktır. Şehir, bir rant aracı hâlini alırsa, yukarıda belirtilen kültürel etkinlikleri sağlayacak dönüşümleri gerçekleştiremeyecek ve bu amaçla yapılacak her “yenilik” onu geçmişinden koparmakla sonuçlanacaktır.

Böyle bir durumda kültür, toplumu ileri taşıyabilme özelliğini yitirecektir. Kültürün, arttıran, çoğaltan özelliğini yitirmesi, özelemlerin önplana çıkıp korumacı bir özellik kazanmasına, bunu da mitoslarla işgören, tarihi tek yönlü değerlendirmelerle anan bir yapıya dönüşmesine sebep olacaktır.

Her insan topluluğunun, hatta diğer canlıların, karıncaların, aslanların, arıların, yunusların, kartalların yani birlikte yaşayan canlıların davranışlarını belirleyen ortak yaşama kuralları; dolayısıyla da bir kültürleri vardır. Bu kültür o canlının hayatını sürdürmesi için gereklidir. Fakat şehir kültürünü diğerlerinden ayrı düşünmek yerinde olacaktır. Çünkü şehir, hem bireyleri geçmişe bağlar hem de gelişen ve değişen koşullara uyum sağlanmasına imkân vermek özelliğine sahiptir. Bu uyumun sağlanmasının, yani yeni bir yaşama kültürünün oluşturulmasının koşulu, şehirin sahip olduğu olanaklardır. Tarihî dokusunu yitirmiş bir şehir, bu imkanâ sahip olamaz; ama aynı zamanda kendi içine kapalı, farklı kültürel gettolardan oluşan, korumacı bir tavırla yasaklamalara yönelik bir anlayış kolayca şehire hâkim olur. Bir şehir tarihî dokusunu yitirirse, yerine geniş bir imkâna sahip yeni bir yerleşim yeri geçmeyecektir; çünkü yılların birikimiyle oluşmuş kültürel doku da artık ortadan kalkmış olacaktır.

Bir toplumun, Çağın ihtiyaçlarını karşılayacak özelliklere sahip olmasında; birey ve toplumun çağın taleplerini yerine getirebilecek kültürü üretebilmesinde 'şehir'in son derece önemli bir yeri vardır. Toplumun geçmişe ait değerlerinin günün koşullarına ve taleplerine uygun hâle getirilmesinde de yine şehir aracılık yapabilir. Bunun temel şartı, şehirin, tarihî geçmişinden kopmaması ama gerekli alt yapısını da tamamlamış olması gerekir. Altyapı olarak ulaşım hizmetlerinin sağlanması, kültür ve spor merkezlerinin bulunması, güvenlik sorunlarının çözümlenmiş olması elbette öncelikli olarak gereklidir.

Kısaca ifade etmek gerekirse, şehir, bireylere kendilerini ait hissettirebilecek imkânları sunmalıdır. Çünkü kültür, bireylerin aidiyet duygularından beslenir. Şehirin sundukları bireylerin aidiyet duygularını besler ve yönlendirir. Bir şehir, tarihî dokusunu koruduğu ölçüde, bireylerin kendilerini tarihin bir parçası olarak görmelerine imkân verebilir; o çağın yaşama tarzı ve tercihleri, bireylerin şehirden beklentilerini biçimler. Bir şehir, bu özellikleri yerine getirebildiği ölçüde bireyler kendilerini o şehire ait hissedebilirler. Dengeli bir aidiyet duygusu kültürün geleceğe açılan kapısı olacaktır.

Aidiyet duygusunu kültürü oluşturan, ona yön veren, niteliklerini belirleyen çok önemli bir etken olarak görmek yerinde olacaktır. Çünkü aidiyet duygusu bir yönüyle bireylerin kendilerini koruma ihtiyacına öte yandan da farklı duygularını (bu yapıcı da olabileceği gibi egoistik bir özellik de taşıyabilen duygularını) tatmin etmeye yönelik eylemlerin sebebi olabilmektedir. Böylece kültürün hem korumacı hem de geliştirici özelliklerini temsil edebilmektedir. Kültürün eskiye bağlılığını, bireylerin ve toplumun koruyucu özelliğinin bir sonucu olarak görmek ve bunu da aidiyet duygusuyla ilişkilendirmek mümkündür. Çünkü bir gruba, topluluğa, aileye, millete aidiyet bir yönüyle hem

bireyi hem toplumu korumaya yönelik özellik taşırlar. Nitekim gelenek ve görenekler 'ait olma'nın araçları değil midir?

Egonun, kültürün gelişmeci yönünü temsil etmesi, hiç de şaşırtıcı değildir. Çünkü ego, bir yönüyle, bireyin kendine varlık kazandırma aracıdır. Birey, yapıp etmeleriyle, başarılarıyla kendine bir kimlik kazandırmak ister. Bu tür eylemleri, elbette egonun bencil olma özelliği ile belki dolaylı olarak ilgilidir; ama bu ilgi, bireylerin, ortaya koyduğu başarılarla toplum içinde kendine bir yer edinme duygusunun da temelini oluşturabilir. Sonuçta ego, bir yönüyle, kültür varlıklarının ortaya çıkmasının itici gücü olarak da rol oynayacaktır.

Aile, kulüp, sosyal çevre, millet, cinsiyet, bireylerin kimlik kazanma ve kendisine varlık kazandırma araçlarıdır; dolayısıyla da bir aidiyeti ifade eder. Bu durum (insan dışındaki) diğer canlılarda da gözlenebilir. Topluluk hâlinde yaşayan canlılar, arılar, karıncalar, aslanlar, köpekler ve daha birçok hayvan grupları bir aidiyet duygusuna sahiptirler. İnsan, diğer canlılardan farklı olarak, aidiyet duygusunu çok daha karmaşık bir biçimde yaşamaktadır. Grubun kendisinden beklediği davranışlar dışında birey, çeşitli eserler ortaya koymak durumundadır. Bu eserlerin, bireylere sosyal yapıda bir konum sağlaması ve bu yolla bireylerin egolarını tatmine yönelik olacağı açıktır. Mitolojiler, hikâye ve destanlar, bireylerin sorumluluklarını, fedakârlık alanlarını, görevlerini, ortak sevinç ve üzüntülerini ifade eden ve dolayısıyla kültürel ürünleri belirleyen araçlarıdır. Şehir, bireylerin aidiyet duygularının sembolü ve nesnesi, aynı zamanda da öznesi konumundadır: aidiyet duygusu oluşturabildiği ölçüde kültürel ürünlerin ortaya konulmasına hem de çok büyük ölçüde imkân veren fizikî bir araçtır.

Aidiyet duygusu bireylerden somut davranışlarda bulunmalarını talep eder. Bu davranışlar, kültür objelerinin de ortaya çıkmasına imkân verir. Aidiyet duygusu ve kültür arasındaki en büyük belirleyici şüphesiz dindir. Din, bir toplumun kültürünü, bireylerin aidiyet duyguları, sorumlulukları, görevleri üzerinden belirleyen en büyük etken konumundadır.

Aidiyet duygusu, spor ve meslek kulüpleri, menfaat üzerine kurulmuş organizasyonlar, siyasi partiler gibi birtakım toplumsal kurumlar üzerinden veya millet, ırk, aile gibi kurumlar aracılığıyla da yorumlanabilir. Aidiyet, sadece bir yönelim olarak görülmek de istenilebilir. Fakat kültürü, aidiyet duygusunun tamamen dışında yorumlamak ve bir toplumun kültürel kodlarını "aidiyet" kavramı dışında düşünmek herhâlde mümkün değildir. Din ve millet, aidiyet duygusunun çok güçlü bir şekilde yaşandığı ve bir toplumun kültürünü tanımlayan fizikî nesnelere yanı sıra, davranışlarda ve tercihlerde de varlığını gözleyebileceğimiz iki unsurdur.

Bir toplumun kültürü, sadece maddî nesnelere değil, davranışlar, tercihler, dünya görüşüyle de karakterize edilir. Maddî kültür, o toplumun kullandığı kap-kacaktan giyim-kuşama, mimariden şehir planlamasına, her türlü sanat eserinden günlük hayattakitercih edilen renklere kadar uzanabilir. Maddî olmayan kültür ise, örf ve âdetlerden yemek tercihlerine, mitolojilerden masallara, yaşama

tarzına uzanan alanlarda kendini gösterir. Ait olma duygusu, bireysel ve toplumsal özellikleriyle, kültürün çok temel bir kurucu unsuru durumundadır. Aidiyet duygusunun din ile ilişkisini teolojik açıdan değil de kültürel açıdan düşündüğümüzde ilginç bazı sonuçlara ulaşabiliriz.

Aidiyet duygusunun din ile olan teolojik ilişkisi, o dine mensup olmanın koşullarını belirler. Meselâ kelime-i şahadet getirmek, teolojik içerikli bir aidiyeti ifade eder. Öte yandan mimarî yapılar veya çeşitli sanat eserleri, aidiyetin teolojik içerikli olmayan ve maddî kültür özelliği taşıyan göstergeleridir. Din ile bireysel ve toplumsal aidiyet arasında, maddi olmayan kültür açısından çok daha derin ve yaygın bir ilişkiden söz edilebilir; çünkü burada artık toplumun ve bireylerin günlük hayat tarzları, tercihler ve tavıralar, ahlâki ve estetik değerler için içine girmektedir. Kültürel hayatı karakterize eden, Meselâ, sofrâ adâbı, yemek tercihleri, sosyal hayat biçimi, bir yanıyla örf ve âdetlerle bir yanıyla da o toplumun dinî yorumlarıyla ilgilidir. Fakat aidiyet duygusunu, o çağın bireylerden talep ettiği yaşama biçimiyle ilişkisini ayrıca dikkate almak gerekir.

Aidiyet duygusu bireylerin eğitim, gelir, coğrafi bölge gibi etkenlere bağlı olarak değişebilir. Her din de kendine özgü bir aidiyet talebinde bulunur ve kültürle ilişkisi açısından bakıldığında, bireyleri ve toplumu çok derinden etkilemek özelliğine sahiptir. Bu aidiyet duygusuna kültür penceresinden bakıldığında, o dine bağlı bazı karakteristik farklar göze çarpar.

Musevilik çok iyi bilindiği gibi, anne üzerinden bir aidiyet talep etmektedir. Bu özellik, Museviliğin geniş bir aile gibi düşünülmesi ve dolayısıyla da aidiyet duygusunun aile üzerinden oluşturulması anlamına gelmektedir. Hıristiyanlıkta aidiyet baba figürü üzerinden kurgulanmıştır: İsa, baba otoritesini temsil etmektedir ve aidiyet de babaya ve onun otoritesine bağlılık olarak tanımlanmıştır. Tarih boyunca her kutsal yapının mimarî açıdan ortak tarafı, güç, ihtişam, otoriteyi ifade edecek şekilde tasarlanmış olmasıdır. Bu otorite, “bir şey”in simgesidir ve “bir şey üzerinden” tanımlanır. Kiliselerin geleneksel ve yaygın mimarisinde güç ve ihtişam, hâkimiyet, bir otoritenin, yani -kutsal ruhun; babanın- simgesi değil midir? Budizmdeki aidiyeti ise, kendine doğa ile birlikte varlık kazandıran bir mimarî anlayış üzerinden yorumlamak sanki mümkündür. Elbette bu mimarî de bir ihtişam gösterisi içerir ama bu ihtişam insanı ezmeye, aciz hissettirmeye yönelik olmayıp doğayla bütünleşmiştir. Hatta tapınaklar, bir tür bahçe düzenlemesi olarak kendini gösterebilmektedir. Aidiyet duygusu, doğayla uyumu ifade eden bir mimarî anlayış üzerinden kurgulanmış gibidir. Budist bir tapınağın mimari kurgusu, çevresiyle uyum içinde tasarlanmıştır.

Meselâ, Tayland'daki bu mimarî yapı, görüldüğü gibi, doğaya ait olmayı, doğayla bütünleşmeyi içermektedir.

Kutsal bir mekânın mimarî özellikleri, o dine özgü aidiyet duygusunun sınırlarını genişletme aracıdır. Aidiyet duygusu bu sayede yeni bir boyutta varlık kazanmaktadır. Kutsal mekânların mimarî özellikleri, bireylerin estetik beğenilerini biçimlemekle kalmamakta, öncelikle ahlâkî değerleri üzerinde de etkili olabilmektedir. Çünkü, güzellik duygusu ile güzel ahlâkî bu bağlamda eşleşen kavramlardır. Kutsal mekânların mimarî yapısının, o dinin mensuplarının estetik beğenileri kadar ahlâkî değerlerini, günlük yaşam kodlarını ve bu hayattaki referanslarını etkilemesi sebepsiz değildir. Çünkü her din, sadece teolojik olarak değil, kültürel olarak da mensuplarının aidiyet duygularını biçimlemek, yönlendirmek ve onlara çok yönlü olarak varlık kazandırma özelliğine sahiptir. Kutsal mekânlar, mimarî özellikleriyle, müntesiplerinin bu aidiyet duygularına varlık kazandırabilecek en güçlü araçlardır. Aidiyet duygusu, estetik değerler kadar ahlâkî değerlerle de uyum içinde olmak durumundadır. Yukarıdaki fotoğrafta, renk ve yumuşak çizgiler aracılığıyla sağlanan uyum, bir örneği aşağıdaki fotoğrafta görülen kilisenin sivriliklerinin getirdiği (sanki baba motifini temsil eden) sert ve otoriter tavırdan ne kadar farklı olduğu kolayca hissedilmektedir. Tayland'daki tapınakta renk ve yumuşak çizgilerin sağladığı uyum, içeriden dışarıya, doğanın kendisine taşınmış, böylece iç ve

dış mekân bir bütünlük içinde kurgulanmıştır. Mimarî yapı, aidiyeti doğaya veya bir otoriteye yöneltmektedir.

Mimarî bazı yapıların bizde uyandırdığı duygu, onların sevimli olmasıdır. Bazıları için “çok müthiş” gibi bir nitelemeye bulunarak duygularımızı ifade ederiz. Fotoğraftaki bir kır evi bizde oraya kaçıp gitmek ve böylece dertlerimizden kurtulmak duygusu uyandırır. Karlar içindeki tek bir eve, kendimizle başbaşa kalma duygusu eşlik eder. Bazı tarihî yapılar ise hayranlık duygusu uyandırır ve aynı zamanda büyüklüğü ile adeta bizi ezer ve kendimizi yapayalnız hissetmemize sebep olur. Korkularımıza, yerine göre sadist yerine göre mazoşist duyguların uyanmasına, filimlerde bolca karşımıza çıkan mimarî yapılar aracılık eder. Dinî yapılar da şüphesiz kendilerine özgü duygular yaşatırlar. Kiliselerin süslemelerinde karşımıza çıkan Meryem ve İsa tasvirlerinin de bu dinin mensuplarının aidiyet duygularını yönlendirmesi hiç de şaşırtıcı gelmemelidir. Önceki toplumlarda anneye değer verilmesi ve annenin bereket sembolü olması, Museviliğin anne üzerinden kurgulanmış olmasının, ailenin ve dolayısıyla toplumun birliğinin anne üzerinden sağlanmasının sebebi belki de kültürel genetiğin bir mirasıdır. Hıristiyanlık için Meryem’in kutsallığı bu genetik kodların bir devamı olabilir. İsa’nın kutsal bir ruh taşıması, bu sayede otoriteye dinî bir içerik kazandırarak bu dinin mensuplarının aidiyet duygusunu anneyle birlikte bir üst düzeye taşımış olmaktadır. Bu sayede baba figürü, bir otoriteyi, kutsallık adına her türlü tartışmanın dışına taşımış olmaktadır.

Cami mimarisinin önde gelen bir özelliği yuvarlak ve yumuşak hatlardan oluşan kubbeleridir. Minareler ise sanki dış görünüşündeki bu yumuşaklığı dengelemeye yarayan unsurlardır. Cami mimarisinin bir başka etkileyici yeri, iç kurgusu ve süslemeleridir. Burada yuvarlak unsurlar aracılığıyla elde edilen yumuşaklık, pencerelerin sağladığı ışıkla birlikte insanda bir ferahlık ve huzur

duygusu uyandırmaktadır. Fakat camilerin özellikle iç süslemeleri, mensuplarını sanki evrensel olana ait olmaya davet etmektedir. Türklerin cami mimarisine ve özellikle kubbe kullanmasına olan katkısının Orta Asya'da kullanılagelen kurganlar ve çadırlar ile olan ilişkisi elbette sanat tarihini ilgilendiren bir husustur. Benim burada üzerinde asıl durmak istediğim nokta, Türklere özgü, geometrik figürlerden oluşan ve kilimlerden giysilere kadar çeşitli kullanım alanları olan motiflerdir. Minberlerde, hemen hemen hertürlü ahşapta karşımıza çıkan soyut resmi andıran bu geometrik figürler, sanki aidiyet duygusunu evrensel olanla eleştirmek gibi bir özellik taşımaktadır.

Söz konusu şekiller, doğadaki döngüsellığı, sonsuzluğu ve dolayısıyla evrenin kendisini temsil eder gibidirler. İslâmiyetin talep ettiği aidiyet duygusunun temelinde, bu dinin peygamberi Hz. Muhammed'in bizzat işaret ettiği güzel huy ve güzel ahlâkın yattığını söyleyebiliriz. Elbette Müslüman olmanın teolojik içerikli koşulları vardır. Fakat yukarıda da işaret edildiği gibi aidiyet duygusuna bağlı olarak her birey, ait olduğunu düşündüğü kültüre söz ve davranışlarla katılmak ve

katkıda bulunmak durumundadır. Güzel huy ve güzel ahlâk, katılmayı ve katkıda bulunmayı gerektiren, bu açıdan da aidiyet duygusu taşıyan kültürel içerikli bir ilke durumundadır.

Adâlet, Orta Asya'dan bu yana Türkler'de kaynağını Tanrı'dan (göklerden) alan ve bir Hakan'a verilmiş olan, devletin de temelini oluşturan bir ilkedir. Türklerin tarih boyunca çeşitli kavimlerle ve kültürlerle karşılaşmış ve kaynaşmış olmalarına rağmen varlıklarını sürdürebilmeleri belki de göklerden kaynaklandığına inandıkları bu kültürel aidiyetlerinin bir sonucudur veya en azından onunla ilgi içindedir. Bu veya benzeri bir kabul olmadan, bir toplumun çok geniş bir coğrafyaya yayılmasını ve benliğini koruyabilmiş olmasını açıklamak hiç de kolay görünmemektedir.

İslâmiyetin aidiyet duygusunu, gerek mimarî özellikleri gerek kullandığı simgeler gerek dayandığı ilkeler açısından bakıldığında, evrensel bir kabul ve bir bütünlük üzerine oturtmuş gibidir. Kiliselerin duvarlarını süsleyen resimler, heykeller, ikonalar, Budist tapınakların doğayla bütünleşik mimarî yapısı ve Buda heykelleri, bu dinlerin mensuplarında aidiyet duygusunun simgeleridir. İslâmiyet, eğer kullanılan soyut geometrik figürleri de dikkate alırsak, aidiyet duygusunu bir sonsuzluk ve tümellik üzerinden, bunlar aracılığıyla oluşturduğunu söyleyebiliriz.

Her dinin mensubu, o dinin kendisinden taleplerine uygun olarak ibadet etme görevini yerine getirir. Bu eylemini gerçekleştireceği mekân, aynı zamanda kişinin huzur bulacağı bir yerdir. Huzur bulmak (veya itaat etmek, korkmak da) aidiyet duygusunun bir parçasıdır. Kutsal mekânların mimarî özelliklerinden törenlere ve kullanılan objelere, giyim eşyalarına kadar herşey o dinin kabullerini, ilkelerini temsil eder veya kısaca o dine ait simgeleri oluşturur; bireylerin sahip olduğu hertürlü duygu, bu simgelerle eşleşir ve onlar aracılığıyla somut hâle gelir. Öyle görünüyor ki bu soyutluk, özellikle adalet ve ahlâk gibi kavramların temellendirilmesinde en yetkin hâline ulaşmaktadır. Çünkü ahlâk, dünyevi bir ilke olmanın ötesinde kaynağını dinin kendisinden almaktadır.

Elbette her dinde ahlâk ilkeleri vardır. Fakat İslâmiyet, bu ilkeyi aidiyetin bir koşulu olarak kabul etmiş görünmektedir: Mensupları bu ilkeyi paylaşmakta sorumlu kılınmışlardır ve bu sorumluluğun ilâhî bir dayanağı ve dolayısıyla evrensel bir geçerliliği olduğu peygamberinin ağzından bildirilmiştir ve O'nun hayatı, bu ilkenin somutlaşmış hâlidir.

Uyulması gereken ahlâk ilkeleri ve ritüeller her dinin, hatta inanç sisteminin omurgasını oluşturmaktadır. Dikkat edilirse her ikisi de o inanç sistemine ait olmanın temel referanslarıdır ve en önemlisi de birbirlerini bütünlemek ve tamamlamak durumundadırlar. Tek başına ritüellerin, bireyi, ahlâklı kılması elbette sözkonusu değildir. Ritüeller, ahlâkâ katılımın ve dolayısıyla aidiyetin bir göstergesi olabilir; ama ahlâkın kendisi değildir. Ritüeller, ne bir dinin veya inanç sisteminin kendisini tek başına temsil edebilir ne de ahlâklı olmayı sağlayabilir. Daha da önemlisi, “ahlaklı olmak”, tekbaşına ritüelin sağlayabileceği bir kazanım değildir. Ancak ikisi birlikte (kültürel ve teolojik) bir değer taşıyabilir. Kısaca ahlâklı olmak, ritüelin bir parçası değildir ve ritüeller de ahlâklı olmayı sağlayabilecek özellikte değildirler. Aidiyet, kültürün kurucu bir unsurudur dolayısıyla,

kültürel açıdan bakıldığında, ritüellerin asıl görevinin aidiyeti belirlemeye yönelik olduğunu söylemek gerekir. Fakat bu noktada aidiyetin ritüellerden ibaret olmadığını ve onlarla da sınırlı olamayacağını özellikle vurgulamak gerekir. Ama bir bütün olarak aidiyet, hem bireyin hem de toplumun kültür genlerini derinden biçimlemektedir. İbadet yerlerinin gerek mimari özellikleri gerek süslemeleri, toplumun aidiyet duygusunun bireyler üzerinden oluşmasında vazgeçilmez bir yere sahiptirler. Musevilikte annenin, Hıristiyanlıkta İsa'nın ve dolayısıyla baba figürünün, Budizm'de doğanın, İslâmiyette ise evrensel olanın (ahlâkî ve estetik değerlerin) geometrik figürlerle ifadesi, “ait olmak”ın özelliklerini de belirlemektedir. Yani ahlâklı olmak, kişiye, simgeler ve ritüeller üzerinden ulaşmaktadır; simgeler, aidiyet duygusu üzerinden bu çağrışıyı yapmaktadır. Ülkelerin bayrakları, aidiyet çağrısının simgeler üzerinden ve onlar aracılığıyla yapılmasının bilinen birer örneğidir.

Dinde reform konusu tarih boyunca her din için az veya çok gündeme gelebilen, teolojik, siyasî veya sosyal özellikler taşıyabilen tartışmalar içermektedir. Vahiy üzerine kurulmuş semavi dinlerin yapısında reformdan söz etmek elbette kendi içinde çelişik bir talep olacaktır. Fakat bir inanç sisteminin ayrılmaz parçası olan aidiyet duygusunun dolayımında biçimlenen kültürel formlar, Çağın koşullarına uymak ve onlara cevap vermek zorundadır. Dolayısıyla “dinde reform” kavramını, teolojik veya siyasî bir sorun olarak değil, kültürel bir sorun olarak düşünmek de mümkün, hatta gereklidir. Çünkü aidiyet duygusu, yukarıda da işaret edildiği gibi, bireylerin kültürel etkinliklerinin bir parçasıdır ve kültür, hem bireylerin hem toplumun, o çağın teleplerine göre değişen ihtiyaçlarına tek cevap verme aracıdır. Kültür, bir yönüyle korumacı bir özelliğe sahiptir ama öte yandan da özellikle teknolojik ve ekonomik değişimin getirdiği yeniliklere uyum sağlama ve yeni davranış modelleri oluşturma aracıdır. Yeni davranış modellerine duyulan ihtiyaç, aidiyet duygusunun da kendini yenilemesini gerektirir. İşte bu anlamda bir reformdan söz etmek gerekebilir.

Aidiyet zorlama ile sağlanamaz. Bu dinin de temel bir ilkesidir. Ne var ki bu noktada zorlamanın ne olabileceğini sorgulamak gerekir. Çünkü aidiyet, güzel, iyi, değerli olanın çekiciliğine bağlı olmaz ise, dolaylı da olsa bir zorlama işin içine girecektir. Kültürde bir irfan, davranışlarda zerâfet, eserlerde güzellik, entellektüel bir ortamda derinlik olmadıkça, aidiyet de ister istemez gönül rızasının dışına kolayca çıkabilir ve daha da kötüsü çıkar hesaplarının güdümüne girebilir.

Aidiyet, sadece dinde değil ailede, hertürlü sosyal kulüplerde, millet olma duygusunda, inanç üzerine kurulmuş her türlü kurumda, yani kısaca bireylerin kendilerini bir parçası olarak gördükleri her yerdeki kültürün kurucu ve yapıcı unsurudur. Ait olma duygusu, bir eser ortaya koymanın da gerekçesini oluşturur. Diğer bir ifadeyle *kültür, ait olma duygusunun ürünü olan yazılı, sözlü, maddi eserlerin zaten kendisidir. Fakat bir aidiyet duygusu, kültürel ürünlerin olumlu özellikler taşımasını her zaman gerektirmez. Çıkar hesapları, birtakım dernek, kulüp gibi kurumların oluşturulmasına veya amacı aslında yarar sağlamak olan bir kurumun işleyişinin bozulmasına sebep olabilir ve ortada yine birtakım ürünler vardır ama artık onlar ne toplum ne de bireyler için olumlu özellikler taşıyacaktır.*

Bu durumda herhangi bir kurumun kendini koruması, işlevlerini ve sorumluluklarını olumlu bir şekilde yerine getirebilmesi için, bireylerin aidiyet duygusunu güzel, iyi, değerli olanın çekiciliği etrafında örgütlemesi kaçınılmazdır. İşte bu açıdan bakıldığında dinde bir reformdan, yani yeni aidiyet formları oluşturmadan sözetmek mümkün hatta gereklidir. Biraz yakından bakılınca İslâm coğrafyasında farklı kültürlerde karşımıza çıkan cami mimarisinin reform olgusunun güzel örnekleri olarak kabul edilebilir.

Camiler, her milletin zevkini, güzellik anlayışını veya kısaca kültür anlayışını yansıtır ve dolayısıyla kendilerine özgü mimarî özelliklere sahiptirler. Camilerin iç ve dış mimarî özellikleri, süslemeleri de aynı dinin mansuplarının aidiyet duygularının farklı formlar aracılığıyla tezahürleri değil midir?

Yukarıda da ifade edilmeye çalışıldığı gibi her din aidiyet koşullarını hem teolojik olarak hem de kültürel açıdan belirlemektedir. Teolojik açıdan bir dine aidiyet, o dinin temel ve değişmez ilkeleri tarafından tanımlanır. Ne var ki kültürel aidiyet zaman içinde farklı ifade kalıplarını kullanabilir. Bu ifade kalıpları, öncelikle o dine bağlılığı sembolize eden ilkeleri kullanmak durumundadır. Musevilik'te anne, Hıristiyanlık'ta ise baba figürü hem bir otoriteyi hem de aidiyeti ifade etmektedir. Doğa, Budizm'in hem teolojik hem de kültürel içeriğini biçilmeyen bir figürdür. Aidiyet, bu kesişim noktasında, hem etken hem de edilgen yapısıyla o toplumun kendisine özgü kültürel genetiği ile etkileşim içindedir. Kültürün tanımı gereği temsil ettiği dinamizm, toplumsal değişme ve gelişmenin anahtarı durumundadır. Diğer bir ifadeyle kültür sayesinde bir değişme ve gelişmeden sözetmek mümkündür. Fakat bir kültürün tarih içinde dönemini temsil eden yapısı, mükemmel denilebilecek bir seviyeye ulaştıktan sonra ister istemez kendini tekrar etmeye başlar ve aidiyet duygusu da örf ve âdetlere bağlılık olarak tezahür etmek ve korumacı bir hâl almak özelliği kazanır. Bu durumda ne yapılabilir? Bu soruyu, "bir yenilenme, aidiyet duygusunu da koruyarak, mümkün olabilir mi?" şeklinde de düşünmek mümkündür. Böyle bir tartışmada nirengi noktaları olarak, İslâmiyetin bir otorite üzerine inşa edilmediği, bunun yerine tümellik içeren bir ahlâk öğretisi öngördüğü öncelikle dikkate alınabilir. *Bir aidiyet içeren bu duygu, özellikle Türk kültüründe, yukarıda da işaret edildiği gibi soyut figürlerle temsil edilmektedir. Bu soyut figürler, eşsiz bir mükemmelliğe ulaşmıştır. Fakat ne var ki sorun, mükemmelliğe ulaşan formların kaçınılmaz olarak kendisini tekrar etmesi değildir. Sorun, günümüz insanının aidiyet duygusunun, temaşadan bilgi ve beceri sahibi olmaya evrilmiş olması ile ilgilidir. İşte bu noktada artık bir reformdan, değişimden sözetmek, aidiyet duygusunun yöneldiği yeni odakları dikkate almak gerektir.* Bunun için, camileri, teknolojik imkânları da kullanarak inşa etmek öncelikle gereklidir. Bu sayede aidiyet duygusu, eski ile yeni arasında köprü olacak şekilde kurgulanabilir. Köy ve kasaba gibi yerlerde inşa edilecek yeni camilerin, kesinlikle birer sanat eseri olması, modern ve klâsik çizgiler aracılığıyla bireyleri geçmişten koparmadan bugüne, hatta geleceğe taşıyacak bir aidiyet duygusu içermesi gerekir. Fakat daha da önemlisi, bu

camilerin aynı zamanda birer eğitim kurumu olarak düşünülmesidir. O camide görevli imam, çevrenin koşullarına göre meselâ arıcılık, hayvancılık, tarım veya ormancılık bilgilerine sahip olmalı, bilgisayar uzmanı olabilmeli, gelişmiş bir çevre bilinci taşımalıdır ve bu bilgileri çevresiyle en yaygın şekilde paylaşmalıdır. Ancak bu sayede aidiyet duygusunun zorlama olmaktan çıkarılması ve kültürün dinamik yönünün kullanılabilmesi sağlanabilir.

Ahlâkı bu noktada hem bireysel (moralite) hem de toplumsal (etik) olmak üzere iki ayrı özellikte düşünmek yerinde olacaktır. Toplumsal ahlâk günümüzde bireylerden sorumluluk sahibi olmalarını, bilgi ve beceriyle donanmış olmalarını, sorumluluklarını yerine getirmelerini talep etmektedir. İbadet, bireysel ahlâkı temel alan bir eylemdir. Fakat günümüz insanının, uzun bir eğitim sonunda elde ettiği bilgi ve beceri, onu topluma karşı da (etik olarak) çok daha sorumlu hâle getirmiştir. Eğitim, toplumsal kaynaklar kullanılarak gerçekleştirilir ve dolayısıyla da topluma bir maliyet yükler. Bireysel ahlâk kadar toplumsal ahlâk da, özellikle İslâmiyette, aidiyetin bir parçasıdır. İslâmiyette ahlâkın evrensellik içeren yapısı, aidiyetin toplumsal sorumluluklarını da içermektedir ve bu sorumluluk günümüzde eskiden çok farklı renkler kazanmış durumdadır. Topluma karşı olan sorumluluklar, eğitimin günümüzdeki maliyetine bağlı olarak, fazlasıyla artmıştır. Süleymaniye camii, topluma karşı sorumluluğun kanaatimce olağanüstü güzel bir örneğidir. Bu eser, adeta havada duruyormuş izlenimi sağlayan olağanüstü estetik görünümü sayesinde taşın sahip olduğu ağır, kaba ve ezici izlenimi ortadan kaldırmaktadır. Fakat konumuz açısından bakıldığında daha da önemlisi, Mimar Sinan'ın taşı eritip çevreyi tanımlayan dehasında ifadesini bulan aidiyet duygusudur. Bu sayede bir ibadet mekânı, bireylerin çok yönlü sorumluluklarını yerine getirecek imkânı onlara sunmaktadır. Süleymaniye camii, etrafındaki hastane, imarethâne, medrese ve dükkân gibi unsurlarla aidiyet duygusunu en geniş şekilde tanımlamış olmaktadır. Mütevazi kabri, bu olağanüstü külliyeinin ihtişamını tamamlamaktadır. Elbette günümüzde böylesine geniş mekânlar bulmak ve bu şekilde kullanmak adeta imkânsızdır ama küçük yerleşim birimlerinde camiler, evrenseli yakalamak ve bu çerçevede toplumsal sorumluluğu yerine getirmek adına, görevlilerin dinî bilgiler dışında da bilgi ve becerilere sahip olmaları, bu bilgileri çevreleriyle paylaşmaları çok yerinde olabilir.

Teşekkür: Bu yazımı okuyup eleştiride bulunan Prof. Dr. Ara Altun, Prof. Dr. Selçuk Mülayim ve Dr. Burak Eke'ye teşekkürlerimi sunuyorum. Elbette hatalar şahsıma aittir.